

Jerzy Ochmański

LITEWSKA GRANICA ETNICZNA NA WSCHODZIE OD EPOKI PLEMIENNEJ DO XVI WIEKU
UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
SERIA HISTORIA NR 96
POZNAŃ 1981

Redaktor

HALINA OSZMIAŃSKA

Redaktor techniczny JACEK GRZEŚKOWIAK

Korektor

WŁADYSŁAW WSZOŁEK

PL ISSN 0554-8217

ROZDZIAŁ:

„LITHUANIA PROPRIA” I JEJ ZASIĘG NA WSCHODZIE W XV - XVI WIEKU

Wybitny znawca geografii historycznej Litwy XV w. i początku XVI stulecia M. K. Ljubawski, który jako pierwszy w historiografii Litwy zajął się pojęciem Litwy właściwej („sobstwannaja Litowskaja zemlja”), doszedł do wniosku, że początkowo obejmowało ono tylko Auksztotę, ale na przełomie XV - XVI wieku rozprzestrzeniło się na niektóre ziemie ruskie, zajęte przez Litwę około połowy XIII wieku, i przez nią kolonizowane. W świetle wywodów M. K. Lubawskiego w skład Litwy właściwej (lub: Litwy ściślejszej) wchodziły następujące terytoria: powiat Brasław, należący do województwa wileńskiego, tak zwana Ruś Czarna z Nowogródkiem, Wołkowyskiem, Słonimem, Zdzitowem i Grodnem. Do Litwy właściwej włączony został również Mińsk, który ściślej podporządkowano Wilnu za Witolda i zaliczono do województwa wileńskiego²⁰².

Nieco odmienny punkt widzenia na Litwę ściślejszą reprezentował polski historyk prawa i ustroju S. Kutrzeba. Jego zdaniem była to nie tylko Auksztota, ale i Żmudź, a więc cała Litwa etniczna, lecz również Brasław, Ruś Czarna oraz Mińsk, a także Podlasie. Zasięg terytorialny Litwy ściślejszej został jeszcze bardziej rozszerzony w pracy W. Pocięchy. Wyłączył on co prawda z Litwy właściwej Żmudź, ale obok województw wileńskiego i trockiego, Rusi Czarnej, Mińska i Podlasia z Brześciem zaliczał do niej jeszcze Polesie, Mohylew, Mścisław oraz włości ruskie nad Berezyną, średnim Dnieprem i górną Sożą²⁰³. W przeciwieństwie do wymienionych badaczy znawca geografii politycznej Litwy K. Pakštasa nadawał pojęciu „Lithuania propria” znaczenie ściśle etniczne. Włączył do niej Żmudź, część Podlasia w okolicach Sokółka — Białystok (jako, jego zdaniem, przez Litwinów zamieszkałą); przesunął też granicę Litwy etnograficznej za południowy brzeg Niemna, gdyż część powiatu nowogródzkiego — a zwłaszcza wołkowyskiego była zasiedlona przez Litwinów²⁰⁴. Ustalenia K. Pakštasa przyjął B. Kviklys, weszły one też do Lietuvių Enciklopedija²⁰⁵.

Wyniki badań M. K. Lubawskiego i opinię S. Kutrzeby połączył mechanicznie O. Halecki stwierdzając, że oprócz „Podlasia wraz z ziemią brzeską należały więc do niej [Litwy ściślejszej] tzw. Ruś Czarna z Grodnem, Nowogródkiem itd., drobne księstwa poleskie oraz Mińsk wraz z włościami nad Berezyną, średnim Dnieprem i górną Sożą, oderwanymi od ziemi smoleńskiej, siewierskiej i kijowskiej”²⁰⁶.

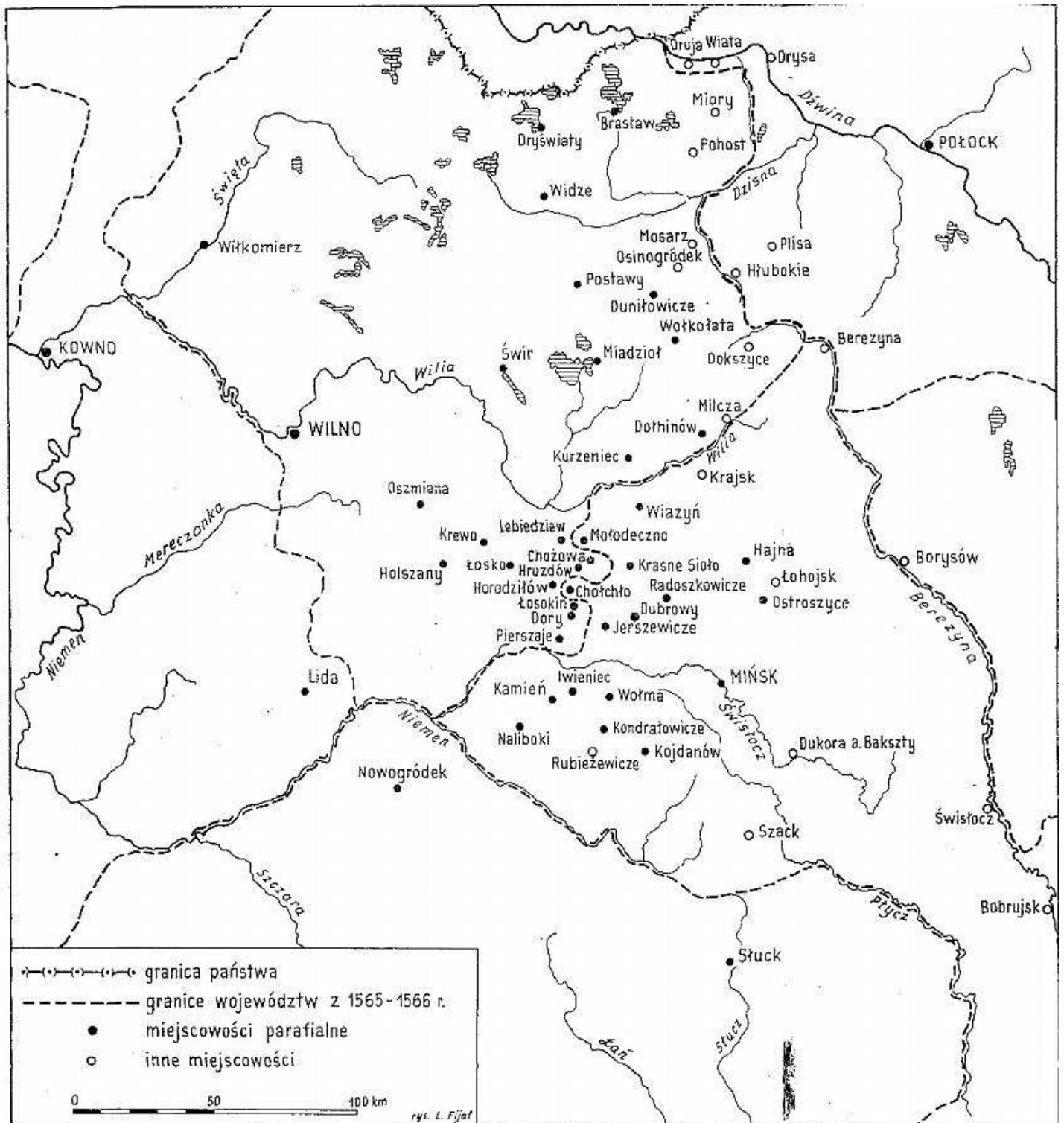
Zagadnienie granic „Lithuania Propria” zostało poruszone w publikacji V. Žemaitisa, zawierającej przedruk Rewizji puszcz litewskich 1559 roku i krytyczne komentarze. V. Žemaitis ma jednak wątpliwości, czy za „Lithuania Propria” uznać Żmudź i województwo wileńskie oraz trockie po podziale administracyjnym roku 1566, czy też granice „Lithuania Propria” wyznaczyć przy pomocy wskazówek etno-historycznych²⁰⁷.

Wobec istniejącej w literaturze naukowej poważnej różnicy na temat rozciągłości „Lithuania Propria” należy zająć stanowisko: co zatem uznać za Litwę właściwą? O. Halecki w przekonywający sposób wykazał, że od roku 1441 wyraźnie wydzieliła się jako odrębna dzielnica państwa litewskiego a jednocześnie jako jego część składowa — Żmudź, a władcy litewscy przybrali tytuł wielkich książąt już nie tylko litewskich i ruskich, ale i żmudzkich²⁰⁸. Włączenie Podlasia do Litwy ściślejszej również nie znajduje uzasadnienia: ziemia ta, podobnie jak Żmudź, Połock, Witebsk, Kijów, Wołyń, Smoleńsk, posiadała przywileje ziemskie, nadające jej charakter odrębnej dzielnicy. Ścisłej z Litwą związane były natomiast tzw. Czarna Ruś, Grodno, Brasław i Mińsk, niegdyś samodzielne księstwo w czasach kijowskich, dopiero w 1566 roku wyodrębnione jako osobne województwo, ale w ramach ogólnopaństwowej reformy administracyjnej. Natomiast brak przekonywających dowodów na to, żeby do Litwy ściślejszej zaliczano też włości ruskie nad środkowym Dnieprem i księstwa poleskie oraz mściśławskie. Jedyną ziemią ruską na wschód od Litwy etnicznej, wchodzącą w skład „Lithuania Propria” mogła być ziemia mińska. Dla ostatecznego wyjaśnienia zasięgu „Lithuania Propria” na wschodzie należy przytoczyć odpowiednie dowody źródłowe.

BEREZYNIA ODDZIELA LITWĘ OD RUSI ?

Dla ustalenia pojęcia „Lithuania Propria” w średniowieczu istotne znaczenie może posiadać pewne stwierdzenie wybitnego polskiego kronikarza Jana Długosza (1415 - 1480). W swoim głównym dziele *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* dając opis ziem polskich, a także sąsiednich ruskich i litewskich zajął się też Niemnem i jego dopływami, a także Dnieprem. Mówiąc o Dnieprze wśród licznych jego dopływów J. Długosz wymienił Berezynę, o której powiedział: „Ta rzeka Berezyna oddziela Litwę od ziem ruskich”²⁰⁹. Gdyby przyjąć na wiarę tę informację Długosza należałoby wbrew danym archeologicznym i historycznym cofnąć granicę osadnictwa ruskiego aż po Berezynę, dopływ Dniepru. Wiadomo jednak, że J. Długosz nie zawsze rozporządzał dokładnymi wiadomościami o chorografii Litwy i Rusi. Miał różnych informatorów, co widać stąd, że tę sarną rzekę Berezynę wymieniał jako dopływ Dniepru dwukrotnie, przy czym pierwszy raz jako miejsce jej ujścia podał Bobrujsk (90 km od ujścia), a za drugim razem wymienił Strzeszyn (21 km od ujścia). Ponadto znał Długosz i „trzecią” Berezynę, o której błędnie powiadał, że ma ujście w Wilii²¹⁰. Wobec tego, że Długosz posiadał przynajmniej trzy informacje o dwóch różnych Berezynach, zachodzi możliwość, że poplątał swe wiadomości i pomylił dopływ Dniepru z dopływem Niemna.

Z informacją J. Długosza o Berezynie jako rzece granicznej między Litwą a Rusią koresponduje późniejsze zdanie bojarów moskiewskich. Otóż w roku 1549 Moskale mówili posłom litewskim, że przodkowie „gosudara” moskiewskiego władali „i Kiewam i Wołynju i Połteskom i Witebskom i wsemi gorody ruskimi: a rubeż była tem gorodom s Litowskoj zem1eju po Berezynju”²¹¹. Zgodność tych niezależnych od siebie i różnych w czasie relacji jest zastanawiająca: również w Moskwie uznawano, że „ziemia litewska” rozciąga się tylko po Berezynę. Berezyna mogła więc stanowić niegdyś granicę między Litwą i Rusią, ale jaką: polityczną czy etniczną? Średniowiecze z reguły nie uznawało granic etnicznych, wprawdzie operowało ono pojęciem przynależności językowej, ale ta nie przesądzała o przynależności państwowej.

3. Wschodnia granica „Lithuaniae Propriae” na Berezynie i granica oszmiańsko-mińska w XVI wieku

Roszczenia terytorialne Moskwy wobec Litwy w XVI wieku opierały się na podstawach historycznych, na fakcie politycznego władztwa Rusi Kijowskiej nad Połockiem i Witebskiem. Dlaczego więc zapomniano o leżącym na zachód od Berezyny Mińsku? Czy określenie „po Berezynju” odnosiło się do całego, czy też do jakiegoś odcinka biegu Berezyny? Z aktu

rozgraniczenia powiatów i województw W. Ks. Litewskiego 1565 - 1566 roku widać, że do Łukomla „aż po Berezyni, Berezynoju wniz do Bychowskoje granicy” biegła (najwidoczniej stara) mińsko-orszańska granica aż za Świsłocz po Bobrujsk²¹².

Odcinek miński granicy z Połockiem zaczynał się w okolicy miejscowości Berezyna, pod którą to zapewne wzniesiono na rzece Berezynie „wielki most” na drodze do Połocka²¹³. Zatem tylko na bardzo krótkim odcinku (25 - 30 km) litewski powiat oszmiański graniczył z ziemią połocka. Z ruskości obszarów leżących za Berezyną województwa (wówczas jeszcze powiatu) mińskiego zdawano sobie w Moskwie dobrze sprawę, ale na razie jej nie poruszano. Jeśli więc Litwa tylko na małym odcinku Berezyny graniczyła z ruskimi ziemiami to skąd opinia o Berezynie jako rzece granicznej ?

Otóż zdanie Długosza o Berezynie jako odgraniczającej Litwę od Rusi wytłumaczyć można litewską opinią w tej sprawie: w XVI wieku odróżniano powiat miński od Rusi. Zwrot „tut z Menska” był równoznaczny z określeniem „tut w Litwie”²¹⁴; z Mińska (w tym przez Chotajewicze) jechano „na Ruś”²¹⁵, w kierunku Połocka lub Witebska. Wedle współczesnej opinii Kroniki Strykowskiego Tatarzy krymscy w 1506 roku podeszli „pod zamek Miński w srzodek Litwy”. Wzmianka o tym napadzie, dość szczegółowa, oparta została na zaginionej części (od tego miejsca) latopisu litewskiego, tzw. Bychowca. Tę część kresów litewskich Maciej Strykowski określał mianem „Litwy powilejskiej”. W odróżnieniu od Litwy tzw. zawilejskiej, leżącej „za Wilią” (wedle orientacji wileńskiej), ta druga Litwa musiała rozciągać się na wschód od Wilna nad dolną Wilią.

Pewne znaczenie dla ustalenia, jak daleko na wschód rozciągała się Litwa właściwa, ma przytoczony przez M. K. Ljubawskiego przywilej Zygmunta I dla Piotra Hince z 1526 roku. Monarcha zatwierdził wówczas temu bojarowi posiadane przez niego dotąd dobra: „u Welikom Knjazstwie Litowskom odin dwor podle Oszmeny, a drugij u Widech [= Widze], i na Rusi wsja danniki swoi na imja: Stepy a Bożin podle B[e]reziny, a Zabaszewiczi podle Borisowa”²¹⁶. Otóż Stepy leżą w powiecie Bobrujsk, Bożin w powiecie Ihumeń, a Zabaszewicze w powiecie Borysów. Dwie pierwsze miejscowości są położone poza granicami dawnego powiatu mińskiego, tylko Zabaszewicze znajdowały się na jego wschodniej granicy. Dane te, jak widać, nie podważają tezy o przynależności Mińska do Litwy właściwej.

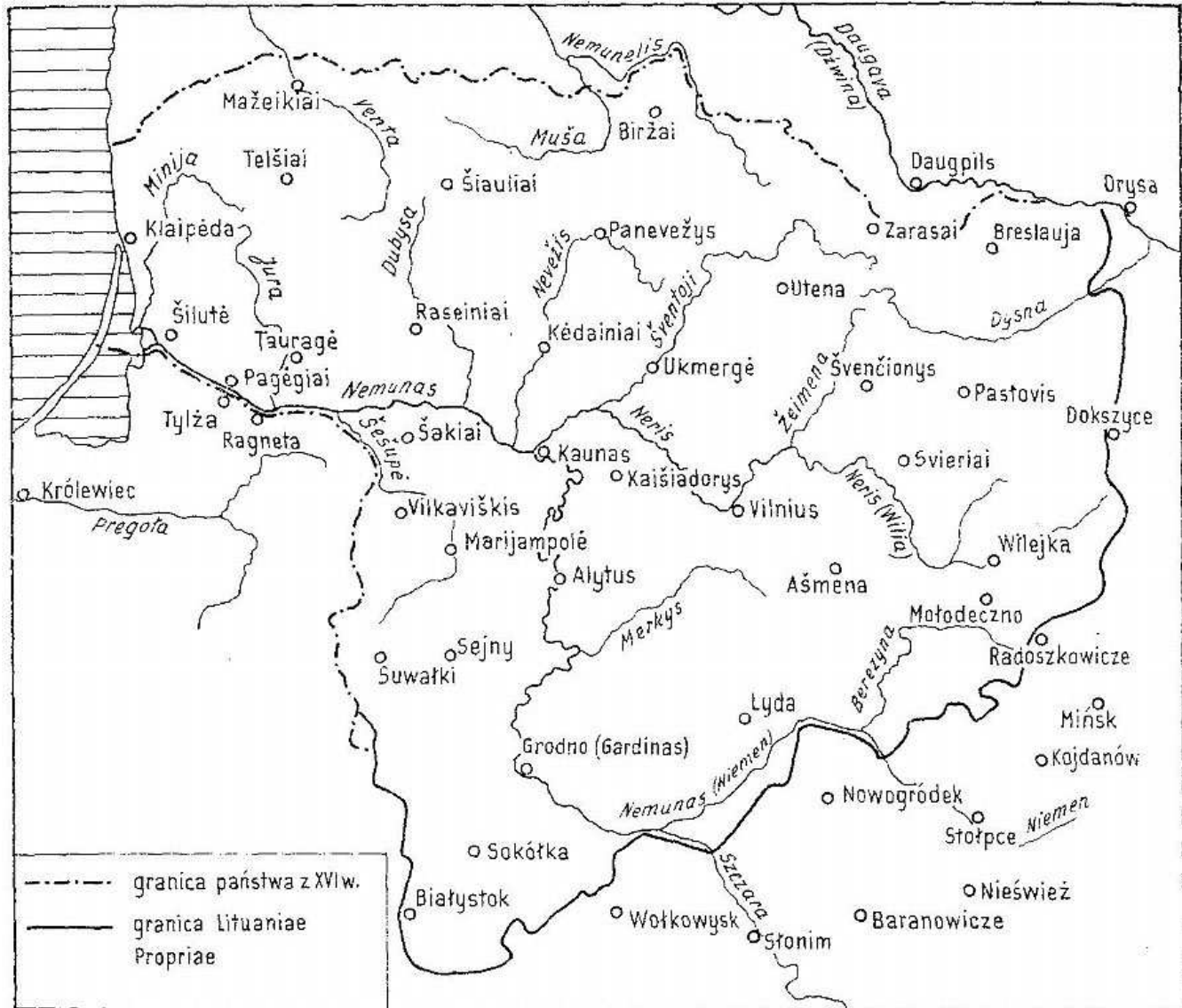
W XVI wieku i niewątpliwie wcześniej odróżniano Litwę od włości ruskich. W Ustawie na wołoki z 1557 roku po Stronie litewskiej wymieniono nie tylko Krewo i Oszmianę, ale i Mińsk, zaś wśród „włości ruskich” znalazły się: Rzeczyca, Mozyr, Bobrujsk, Czeczersk, Propojsk, Mstisław, Orsza, Lubecz, Homel, Hłusk, Mohilew, Swisłocz, Borysow, Luboszany i Połock²¹⁷. Prawosławna szlachta ruska z Rzeczypospolitej w roku 1623 stwierdziła, że „wierootstupniki” — biskupi unicy, siedzą „w Litwie” w Wilnie, Mińsku, Nowogródku, Grodnie, Słonimiu, Brześciu, Braślawiu, Kobryniu i Kamieńcu, siedzą też „na Podlasze”, „w Polesie”, „Na Wołyni”, w „Ponizowiu” (Kriczew, Czeczersk, Propojsk, Rohaczew, Homel, Ostr, Reczica, Lubecz), „Na Bełoj Rusi” w Połocku, Witebsku, Mstisławiu, Orszy, Mohilewie i Dziśnie²¹⁸.

Zgodnie ze źródłami za Litwę ściślejszą w XV - XVI wieku należy więc przyjąć: dwa województwa etnicznie litewskie — wileńskie i trockie, Braśław, Mińsk, Nowogródek z tzw. Rusią Czarną (Wołkowysk, Słonim, Kamieniec) i Grodno.

Fakt zaliczenia Mińska, Rusi Czarnej i Braślawia do Litwy tłumaczyć można jedynie wczesnym (najpóźniej za Mendoga — +1263) i ścisłym zespoleniem z państwem litewskim, pełną likwidacją ich odrębności, którą to zachowały później, bo w wieku XIV, włączone do Litwy inne ziemie ruskie, jak Połock, Witebsk, Kijów, istniejące na zasadzie osobnych dzielnic. Granice „Lithuania Propria”, dające się określić na podstawie źródeł z XV - XVII wieku, odpowiadają niewątpliwie granicom państwa litewskiego (ustalonym za Mendoga), które stało się jądrem przyszłego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

GRANICA LITEWSKO-MIŃSKA

Wobec tego, że w wieku XV - XVI pojęcie Litwy ściślejszej rozciągało się również na ziemię mińską, czym była w takim razie granica oszmiańsko-mińska? Pierwszy opis granicy dawnych powiatów oszmiańskiego z mińskim dał znany miłośnik i badacz przeszłości powiatu

4. „Lithuania Propria” w XVI wieku

oszmiańskiego (jednego z najciekawszych pod względem historycznym powiatów litewskich) Cz. Jankowski. Według niego „Szła dawna północna, granica powiatu oszmiańskiego mniej więcej od Michaliszek nad Wilią, obejmując dzisiejsze powiatowe miasteczko Święciany do Kretońskiego jeziora (dawne Pokretońskie starostwo leżało w obrębie oszmiańskiego powiatu); od jeziora Kretońskiego do Daugieliszek, obejmując Choduciszki do Postaw, stamtąd do Duniłowicz, aby przy Dołhinowie nasunąć się na granicę województwa wileńskiego i mińskiego, od Dołhinowa zaś tąż granicą do Radoszkowicz, aby wreszcie przy samych Pierszajach złączyć się z dzisiejszą południową granicą powiatu oszmiańskiego”²¹⁹. Opis ten okazał się jednak bardzo niedokładny.

Podziały administracyjne W. Ks. Litewskiego przed połową XVI wieku wyznaczył w roku 1928 na swej mapie J. Jakubowski. Autor był w posiadaniu nie publikowanego rozgraniczenia powiatów

oszmiańskiego i mińskiego z 1565-1566 roku. Granicę tę, poczynając od północy, prowadził on na zachód od Dokszyca do początków Wilii, dalej po jej lewym brzegu na zachód do Krajska, Wiazynia do rzeki Uszy, włączając Mołodeczno do powiatu mińskiego. Na odcinku między Mołodecznem a rzeką Iśłoczą po mińskiej stronie leżały: Krasne Sioło, Dekszniany, Dubrowa, Iwieniec, Kamień. Po oszmiańskiej stronie znajdowały się: Lebiedziew, Hruzdów, Chołchło i Pierszaje ²²⁰.

Granica oszmiańsko-mińska 1566 roku w dość dowolny sposób została wyznaczona na mapie Litwy, wydanej w roku 1956 staraniem Lietuvių Enciklopedijos Leidykla, w opracowaniu znanego kartografa J. Andriusa²²¹. Kamień koło Naliboków został włączony do Litwy, gdy w rzeczywistości leżał w powiecie mińskim, podobnie Mołodeczno, a nawet Wiazyn znalazły się po stronie litewskiej, a także należąca do ziemi połockiej miejscowość Głębokie.

Ustalenia J. Jakubowskiego mogły więc obowiązywać do czasu ukazania się w 1975 roku starannie opracowanej, odznaczającej się większą ścisłością mapy Belarus u sjaredzine XVI siagoddzja, wykonanej przez białoruskiego badacza M. F. Spiridonowa ²²². Granicę oszmiańsko-mińską w przeciwieństwie do J. Jakubowskiego poprowadził on na wschód od Dokszyca do źródeł Wilii, wzdłuż biegu Wilii do miejscowości Wilejki, a stąd na południe do rzeki Iśłoczy pozostawiając Mołodeczno i Jerszewicze (zgodnie z J. Jakubowskim) w powiecie mińskim, zaś Chożów w oszmiańskim (i chyba Chołchło, którego brak na mapie). Prawidłowość wytyczenia granicy oszmiańsko-mińskiej z braku rozgraniczenia 1565 -- 1566 roku można sprawdzić na podstawie późniejszych źródeł, a mianowicie w oparciu o wykazy parafii 1553, 1559 i 1653 roku²²³. Wykaz parafii z roku 1653 ma tę zaletę, że podaje przynależność powiatową, co umożliwia wytyczenie granicy oszmiańsko-mińskiej.

Na odcinku południowym granica oszmiańsko-mińska biegła między Pierszajami a Iwieńcem i Jerszewiczami: Chołchło znajdowało się po stronie mińskiej, natomiast Łuszany po oszmiańskiej. Od Chołchła granica zawracała na wschód zostawiając parafie Horodziłów, Hruzdów i Chożów w powiecie oszmiańskim, podczas gdy Krasne Sioło należało do Mińska. Spod Krasnego Sioła granica oszmiańsko-mińska zawracała na północny zachód pomiędzy Lebiedziew (oszmiańskie) i Mołodeczno (mińskie).

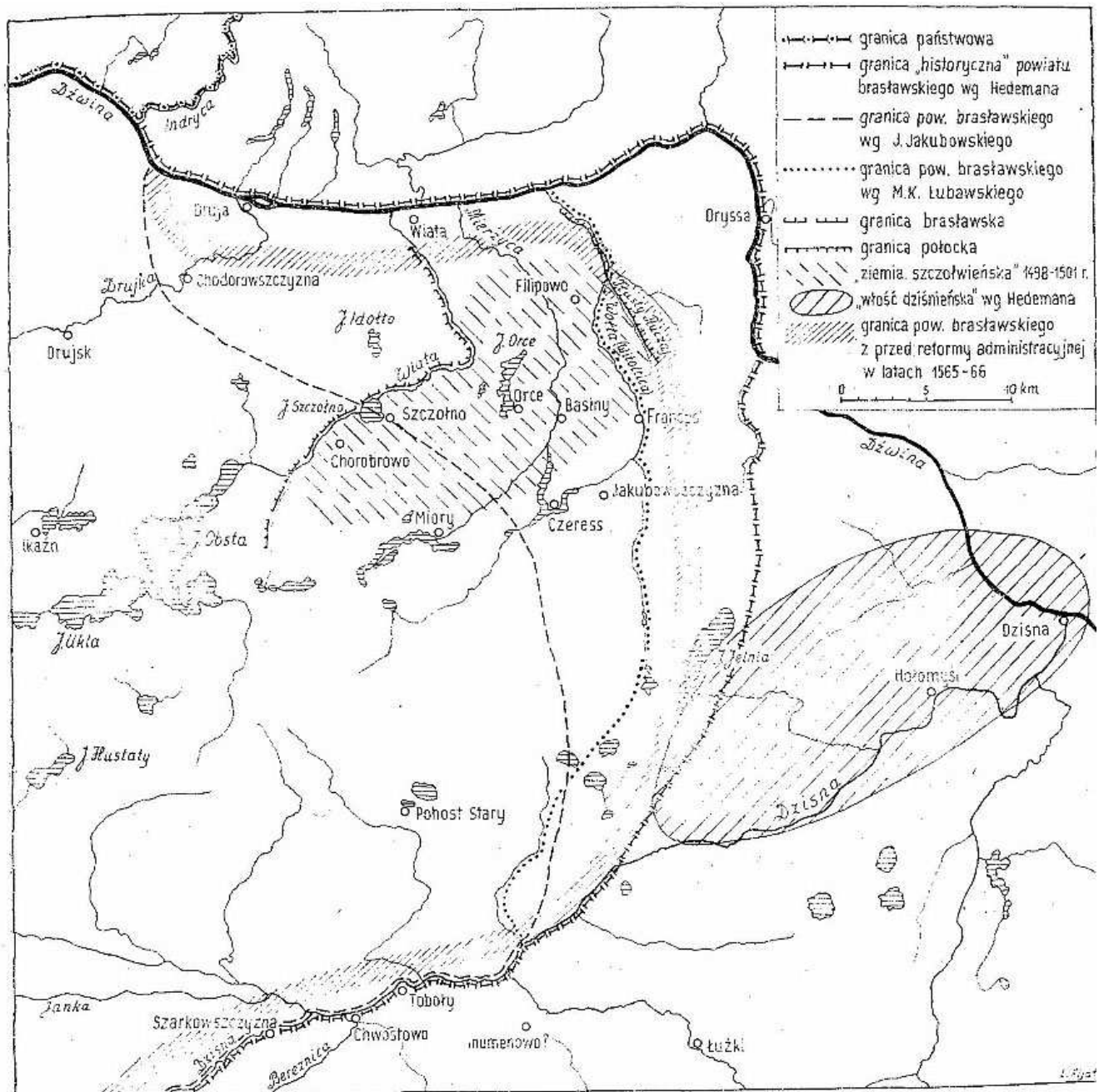
Granica wzmiankowanej przez Macieja Strykowskiego „Litwy powilejskiej”²²⁴ musiała biec wzdłuż Wilii, tylko na jakim odcinku? Ponieważ najdalej na zachód wysuniętym odcinkiem granicy oszmiańsko-mińskiej był styk parafii oszmiańskiej Lebiedziew — mińskiej Mołodeczno, a następnie nadwilejska parafia Rabuń leżała po oszmiańskiej stronie Wilii, zaś Wiaszyń należał do powiatu mińskiego, przeto litewsko-ruską granicą nad Wilią musiała zaczynać się gdzieś w okolicy Wilejki i biegła Wilią w górę rzeki aż po Milczę, gdzie Wilia skręca w kierunku innej Wilejki. Z uwagi na to, że parafia dokszycka należała do powiatu oszmiańskiego, zaś parafia Berezyna do mińskiego, ten ostatni północny odcinek granicy oszmiańsko-mińskiej wytyczała pewnie rzeka Ponia. Połocko--oszmiańska granica przebiegała więc na krótkim biegu dolnej Berezyny po rzekę Ponię.

GRANICA LITEWSKO-POŁOCKA

Granica Litwy z dawnym księstwem połockim składała się z dwóch odcinków: brasławskiego i oszmiańskiego. Przebieg granicy administracyjnej brasławsko-połockiej pierwszy wytyczył na niezbyt dokładnej mapie M. K. Lubawski w 1892 roku. Poprowadził ją od ujścia rzeki Wołty do Dźwiny, Wołtą do jej źródeł — jeziora Białe, a stąd do Dżisny (pod Hermanowiczami)²²⁵. Wyniki jego skorygował J. Jakubowski na swej Mapie Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI w. Wschodnią granicę powiatu brasławskiego wyznaczył on na zachód od Druji w kierunku południowo-wschodnim na jezioro Szczołno, zostawiając Miory po stronie brasławskiej - granica łukiem zmierzała do rzeki Dżisny (w okolice Hermanowicz).

Granicą brasławsko-połocką zajął się bliżej O. Hedemann w swej źródłowej monografii Historia

powiatu brasławskiego (1930). Autor nie ustosunkował się do mapy J. Jakubowskiego, lecz wykreślił samodzielnie własną mapę powiatu brasławskiego korzystając ze spisów miejscowości według parafii z lat 1717 i 1744 oraz z lustracji dymów 1775 i 1789 roku. Na jego trudno czytelnej mapie widać jednak, że granica wschodnia powiatu brasławskiego miała się zaczynać na Dźwinie, od Drysy biegła na południe w kierunku na jezioro Jelnia do rzeki Dzisny i Dzisną w górę aż po Szarkowszczyznę. Najnowsze badania Z. Wojtkowiaka doprowadziły do wniosku, że w wieku XVI granica brasławsko-połocką leżała nieco dalej na zachód niż to ustalał O. Hedemann. Mianowicie wschodni odcinek granicy zaczynał się wzdłuż rzeczki Wołta i biegł po jej wschodnim brzegu do jeziora Jelnia, a stąd do Dzisny. Za bardzo prawdopodobne należy zatem uznać, że granicę litewsko-połocką w średniowieczu wyznaczały w zasadzie: rzeka Wołta— jezioro Jelnia z jego ogromnymi błotami i rzeka Dzisna w środkowym jej biegu na odcinku Hermanowicze — Szarkowszczyzna²²⁶.

5. Granica brasławsko-połocka w XVI wieku

Akt rozgraniczenia powiatów W. Ks. Litewskiego z 1565 - 1566 roku pozwala stwierdzić, że powiat oszmiański graniczył również z województwem połockim. Zaczynało się ono od miejsca, gdzie rzeka Berezowica wpada do Dżysny, a następnie granica szła „u werch rekoju Berezowiczom aż do jezera Berezowca, ottoł u Welikoje jezero, a ottoł w Głubokoje, reczkoju Kriwoju u jezera Kriwoje, a jezera Kriwym u Łostowicu reku, Łaskowicoju szto naprostej u hołoto Berezowo otkoł Berezynja wstała, ottoł do mostu welikogo”²²⁷. Mimo dużej dokładności tego opisu, J. Jakubowski na swej mapie przesunął granicę tę na zachód, gdyż Dokszyce leżące najwyraźniej po oszmiańskiej stronie włączył do powiatu mińskiego, przez co skrócił odcinek granicy oszmiańsko-połockiej niemal o połowę. Trafnie natomiast oznaczył tę granicę M. F. Spirydonow.

Z uwagi na wczesną ekspansję terytorialną Połocka na ziemie litewskie nasuwa się przypuszczenie, że opisany tu odcinek granicy może odpowiadać dawnej granicy politycznej między Litwą a Połockiem. Toteż pozytywne rozwiązanie tej kwestii będzie posiadało istotne znaczenie dla wyjaśnienia drugiego ważniejszego zagadnienia: jak daleko na zachód posunęła się ekspansja Połocka na odcinku między Dżysną a źródłami Berezyny, która z kolei wyznaczała granicę połocko-mińską. Otóż daje się stwierdzić, że i w odległej przeszłości granica litewsko-połocka opierała się na tym odcinku o rzekę Berezowicę. Niedawno opublikowane Połockie gramoty XIII — naczęła XIV w. zawierają nie znany dotąd dokument sprzed 1387 roku. Jest to przywilej Andrzeja Olgierdowicza, księcia połockiego w latach 1343 - 1377 i 1381 - 1387. Sam dokument, jak i inne dokumenty ruskie z XIV w., nie jest datowany. Olgierdowicz nadał tym dokumentem niejakiemu Fedorowi i jego synowi Dymitrowi (Korsakowi?) „seło Semenowo na Berezowiczy” i nakazał, aby tej posiadłości „rubeż zarubity od reki da Berezowiczy” poprzez rzekę Połowicę (w tekście błędny odczyt: Potowica) i „po Połowicy w riku w Dysnu”²²⁸. Nadanie objęło teren na północny wschód od miejscowości Berezowica i Głębokie. Wspomniana w dokumencie rzeka Berezowica wyznaczała niezmienny zasięg władztwa połockiego na tym odcinku²²⁹. Czy nie sięgało ono dalej tego nadanie księcia Andrzeja Olgierdowicza nie pozwala wyjaśnić.

W każdym razie Berezowica, jak się daje stwierdzić, od XIV do XVI wieku wyznaczała granicę między Litwą a Połockiem. Z uwagi na wczesne podporządkowanie Połocka Litwie (połowa XIII wieku) można uznać Berezowicę za rzekę graniczną również w dobie wcześniejszej, gdyż rządzący w Połocku władcy litewscy chyba nie byli skłonni do uszczuplania swojego księstwa, stąd też granica miała raczej charakter stabilny. Jednak zwarte i czysto ruskie osadnictwo za Berezowicą, aż po rzekę Miadzioł, przemawiałoby za tym, że granica litewsko-połocka z X - XII wieku niekoniecznie opierała się musiała o Berezowicę. Opanowanie Połocka mogło bowiem pociągnąć za sobą przesunięcie granicy litewskiej na wschód, tak jak to nastąpiło w przypadku Braślawa, który został włączony do Litwy niewątpliwie po upadku potęgi księstwa połockiego.

Granica oszmiańsko-mińska nie może być uznana za granicę etniczną w połowie XV wieku. Można natomiast granicę oszmiańsko-mińską uznać za starą granicę polityczną, sięgającą swymi początkami istnienia w XII wieku księstwa mińskiego, a nawet wcześniejszego okresu — założenia przez W. ks. Włodzimierza grodu Izaślawła (późniejszy Zasław), przeznaczonego dla syna Izaślawła (zrodzonego z księżniczki połockiej, dumnej Rogniedy, która nie chciała wyjść za Włodzimierza jako syna niewolnicy).

²⁰² M.K.Ljubavskij, *Oblastnoe delenie*, op. cit., s. 2-5.

²⁰³ S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski*, t. II: Litwa, wyd. 2, Lwów 1921, s. 6; W. Pocięcha, *Królowa*

Bona, t. III, s. 11, uważał, że Litwę właściwą stanowiły województwa wileńskie i trockie.

²⁰⁴ K. Pakštas, Lietuvių tautos plotai ir gyventojai, op. cit., s. 436 i mapa tamże.

²⁰⁵ B. Kviklys, Mūsų Lietuva, t. I, s. 12; Lietuvių Enciklopedija, t. XV, 6. 435 - 437 (autor K. Pakštas).

²⁰⁶ O. Halecki, Litwa, Ruś i Żmudź, op. cit., s. 216 i 223.

²⁰⁷ Pietinė Lietuva, s. 179 mapka i komentarz na s. 181.

²⁰⁸ O. Halecki, Litwa, Ruś i Żmudź, op. cit.

²⁰⁹ J. Długosz, Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego, t. I, Warszawa 1962, s. 131 (nowy przekład polski).

²¹⁰ Tamże, s. 130 - 132.

²¹¹ Sbornik Russkago Imperatorskago Istoričeskago Obščestva, t. 59, Moskva 1887, s. 274.

Żądania Moskwy, aby Litwa oddała jej ziemie ruskie aż po Berezynę, pojawiają się już w 1478 roku, L. K o 1 a n k o w s k i, Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów, t. I: 1377 - 1499, Warszawa 1930, s. 348. Również XVII --wieczna „Chromika Litovskaja i žmojtskaja” PSRL, t. 32, Moskva 1975, s. 99 podaje, że w 1499 roku Iwan III domagał się od Aleksandra Jagiellończyka „russkich panstw wsech ot Litwy, aż po Berezinu reku” (za nieznanym źródłem).

²¹² Russkaja Istoričeskaja Biblioteka, t. XXX, p. 894.

²¹³ Tamże, k. 883.

²¹⁴ AVK, t. XXXVI, 1912, s. 157, 242, 243, 1582 r.

²¹⁵ Tamże, s. 46, 1582 r., tamże s. 101, 1582 r. Inny przykład odróżniania mińskiej Litwy od Rusi: „jeduczi dej poddanym iz Rusi, z imenia prozywajemogo Iwanowskago do imienia ich Korsakowskago, leżaczogo w powete Menskom”, skąd wynika, że powiat miński nie był zaliczany do Rusi.

²¹⁶ M. K. L j u b a v s k i j, Oblastnoe delenie, op. cit., s. 6.

²¹⁷ Russkaja Istoričeskaja Biblioteka, t. XXX, k. 564.

²¹⁸ Belorussija v epochu feodalizma, t. I, Minsk 1959, s. 400 - 401.

²¹⁹ Cz. Jankowski, Powiat oszmiański, t. 2, Petersburg 1897, s. 257 - 258.

²²⁰ J. Jakubowski, Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku, Kraków 1928.

²²¹ J. Andrius, Lietuvos žemėlapis, Boston (1956). Niedostępna dla mnie była praca tegoż autora: Etnografinis Lietuvos žemėlapis, New York 1968.

²²² M. F. Spiridonov, Belarus w sjaredzine XVI stagoddzja, „Belaruska Savecka Encyklopedyja”, Minsk 1975, po s. 100.

²²³ Zestawienie parafii według wykazów 1553, 1559 roku zob.: J. Ochmański, Biskupstwa wileńskie w średniowieczu, s. 73 - 75. Wykaz parafii z roku 1653 — Biblioteka Akademii Nauk, dział rękopisów, sygn. F-43, nr. 2259.

²²⁴ M. Strykowski, Kronika polska, litewska, zmudzka i wszystkiej Rusi, t. II, wyd. 3, Warszawa 1846, s. 239, 240, 241, 244. Odróżniał on Litwę zawilejską (Užnerio Lietuva) od Litwy „powilejskiej”. Litwa zawilejską obejmowała część dawnego powiatu wileńskiego na północ od Wili (Neris), powiat Wiłkomirski i brasławski. Tedy Litwa powilejska musiała ogarniać powiat oszmiański i święciański.

²²⁵ M. K. L j u b a v s k i j, Oblastnoe delenie, op. cit., mapa na końcu tomu.

²²⁶ Z. Wojtkowiak, Litwa zawilejska w XV — pierwszej polowie XVI wieku, Poznań 1980.

²²⁷ Russkaja Istoričeskaja Biblioteka, t. XXX, k.

²²⁸ Polockie gramoty XIII — načala XIV v.v., t. I, Moskva 1978, wyd. A. L. Choroškevič, nr. 6, s. 43 - 44.

²²⁹ Berezwecz za granicę księstwa połockiego przyjmuje (bez dowodów źródłowych) L. V. Alekseev, Polockaja zemlja, op. cit., s.